

Четверта Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2012. – С. 187-193.

І. О. Старенький,
м. Кам'янець-Подільський

**Пам'яткоохоронна робота подільського духовенства на території
Могилівського повіту**

У статті розглядається участь подільського православного духовенства в охороні пам'яток старовини на території Могилівського повіту в XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: пам'яткоохоронна робота, Подільська єпархія, духовенство, Могилів, Могилівський повіт.

Велику роль у збереженні пам'яток історії та культури відігравало і відіграє духовенство. У повній мірі це стосується священнослужителів Могилівського повіту. У радянський час ця тема була непопулярною, у багатьох аспектах і забороненою, внаслідок чого утворилася ще одна «біла пляма» в українській історії.

Мета цієї статті – висвітлити пам'яткоохоронну діяльність подільського духовенства на території Могилівського повіту, оскільки тема не потрапляла в поле зору дослідників і не знайшла належного відображення в історіографії.

Насамперед варто зазначити, що в Російській імперії діяльність духовенства жорстко централізувалася і контролювалася як з боку державних, так і церковних керівних органів. Тому більшість пам'яткоохоронних заходів здійснювалися в руслі рішень св. Синоду та Подільської духовної консисторії.

Одним із напрямків пам'яткоохоронної роботи духовенства було збереження пам'яток церковної архітектури.

Подільська консисторія контролювала процес будівництва та реконструкції, що, зокрема, відображала рубрика «Єпархіальні розпорядження та відомості» «Подольских епархиальных ведомостей», яка й донесла до наших днів цінну інформацію щодо побудови та реконструкції храмів, у тому числі в Могилівському повіті. Стан і темпи цієї роботи в повіті протягом 1872-1883 рр. характеризує таблиця №1 [6]:

Рік	Реконструйовано	Побудовано
1872	2	-
1873	4	1
1874	4	-
1875	6	2
1876	10	-
1877	7	2
1878	6	-
1879	6	-
1882	10	-
1883	1	-

Загалом протягом зазначеного періоду було побудовано 5 церков та реконструйовано 56. Найбільш сприятливими виявилися 1876, 1877 та 1882 роки, коли було побудовано 2 і реконструйовано 27 церков, майже половину із здійсненого за 10 років. Водночас не відзначилися інтенсивністю 1872 та 1883 роки, коли було реконструйовано лише 3 церкви.

Єпископ Подільський та Брацлавський постійно здійснював огляди парафій єпархії, у ході яких фіксував стан церковних споруд, надавалися рекомендації щодо їх подальшого утримання, реконструкції. Досить значні повноваження мав Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет (з 1903 року – Подільське церковне історико-археологічне товариство). Щоб розібрати стару церкву та побудувати на її місці нову, парафіяни мали через благочинного звернутися до консисторії за дозволом. Він надавався лише після обслідування, опису, фотофіксації споруди представниками Подільського єпархіального історико-статистичного комітету і відповідного висновку. Надавалися рекомендації щодо ремонтних робіт. Проте це не гарантувало збереження оригінальних архітектурних рис. Юхим Сіцінський з

гіркотою наводив факти про дерев'яну церкву в с. Чемериси Волоські Могилівського повіту, де на розсуд місцевих діячів було змінено давні форми дахів і куполів [4, арк. 21-22 зв.; 9, с. 394-395].

Звернув увагу Юхим Сіцинський на цінні архітектурні пам'ятки Могилівщини в праці «Исчезающий тип деревянных церквей». У ній описувалася церква с. Кацмазів, збудована 1774 року, але вже 1903 року розібрана. Архітектурний опис та фотографія зафіксували стан церкви перед її розбором [9, с. 407-408]. Описав він і трьохкупольну дерев'яну церкву в с. Слобідка-Слишківська [9, с. 411-412]. Обидва храми 1903 року рішенням консисторії підлягали знесенню, тому Ю. Й. Сіцинський звернув на них особливу увагу [7, с. 9].

Важливою формою пам'яткоохоронної роботи була фінансова підтримка відбудови або будівництва важливих сакральних об'єктів, зокрема історичних, пам'ятних. Духовенство Могилівського повіту, зокрема, взяло участь у зборі коштів на відбудову церкви Василя Великого в м. Овручі, збудованої в X ст. князем Володимиром Великим. 23 липня 1860 року (тут і далі датування за старим стилем. – І. С.) імператор оголосив збір коштів на відбудову церкви, а дещо пізніше на ім'я єпископа надійшло розпорядження обер-прокурора Синоду. Збір коштів у Подільській єпархії розпочався згідно розпорядження Подільської духовної консисторії за №14988 [1, арк. 2-4]. Вже того ж року благочинні 1-го та 3-го округів Могилівського повіту передали консисторії 11 руб. 55 коп. [1, арк. 5-6 зв., 60-61 зв.].

Займалося подільське духовенство і охороною некрополів. Робота в цьому напрямку велася переважно через фіксацію та взяття на облік пам'яток некрополістики.

На початку XX ст. дослідженням некрополів керували з Санкт-Петербургу, патронат здійснював ініціатор проекту великий князь Микола Михайлович. Щоб створити «Російський провінційний некрополь», він звернувся по допомогу до Синоду. Синод своїм розпорядженням від 29 листопада 1908 року зобов'язав усіх єпархіальних та монастирських

керівників організувати вивчення некрополів і формування «списку осіб, похованих у церквах та на кладовищах, з чітким зазначенням надгробних написів, збережених на могилах духовних осіб, дворян і найбільш видатних місцевих діячів...» [11, с. 7]. Це дало змогу привернути увагу до збереження некрополів, організувати їх вивчення, охорону, створити первісний реєстр пам'яток такого типу на території Поділля тощо. У березні 1910 року розпорядження було підтверджене, а по єпархіям розіслані інструкції, які детально пояснювали, що саме, як і про яких осіб потрібно фіксувати. 26 січня 1909 року Подільська духовна консисторія видала розпорядження, за яким у місячний термін священики мали надіслати відомості про місцеві некрополі. З ряду об'єктивних причин виконати це завдання у встановлений термін не вдалося, і основний масив матеріалу надійшов лише влітку того ж року [11, с. 7-9].

По Могилівському повіту були обслідувані близько 50 кладовищ і зібрані дані про 93 видатні особи: у Могилеві – 13, Білянах Шаргородських – 5, Будному – 1, Вендичанах – 1, Володівцях – 2, Долгівцях – 3, Жеребилівці – 4, Згораї – 2, Івашківцях – 1, Калинівці – 2, Каришкові – 1, Кацмазові – 2, Конатківцях – 2, Котюжанах – 2, Комаринцях – 1, Кричанівці – 2, Кукавці – 6, Курашівцях – 2, Лозовій – 2, Лучинці – 1, Лучинчику – 1, Млинові – 3, Насеківці – 1, Нишівцях – 2, Обухові – 3, Верхньому Ольчадеєві – 2, Перепельчинцях – 2, Плебанівці – 1, Плоскій – 1, Ракечинцях – 2, Рівному – 4, Слідах – 1, Слободі-Шаргородській – 2, Слободі-Яришівській – 3, Сугаках – 1, Троповій – 2, Шаргороді – 5, Юрківцях – 2 [10, с. 214-215]. Крім того зібрані дані про 7 поховань осіб католицького віросповідання: у Могилеві – 3, Ялтушкові – 4 [10, с. 218].

Зафіксована духовенством інформація про некрополі Могилівського повіту залишається найповнішою до сьогодення часу. Завдяки цій роботі до нас дійшов ряд епітафій з надгробків, які з різних причин до нашого часу не збереглися. Саме некрополі дають велику інформацію щодо історичних процесів, подій і постатей, розвитку пам'яткоохоронних знань.

Велику увагу приділяло духовенство й охороні пам'яток археології. 1888 року Імператорське археологічне товариство вирішило провести збір інформації для створення археологічної карти Подільської губернії. З проханням допомогти Товариство звернулося до Подільського і Брацлавського єпископа. Достеменно невідомо чи всі благочинні Могилівського повіту заповнили анкети. Маємо інформацію, що відомості були надіслані з 2-го, 3-го та 5-го благочинних округів [2, арк. 4, 32]. Проте основну діяльність у цьому напрямку провів Юхим Йосипович Сіцінський. Так, проводячи фіксацію та популяризацію археологічних пам'яток у книзі «Археологічна карта Подільської губернії», не обійшов увагою і Могилівський повіт. Ним було взято на облік більше 60 археологічних пам'яток Могилівщини та повітового м. Могилева [8].

Важливу роль у збереженні пам'яток друку та письма відігравали бібліотеки єпархіального відомства. Створення бібліотек на території Могилівщини відбувалося в контексті загальноєпархіальних процесів. У Могилівському повіті діяли окружні та парафіяльні бібліотеки. Окружні створювалися в 60-х роках XIX ст. за типовою для єпархії схемою: духовенство повіту на запрошення благочинного у визначений день збиралося на з'їзд, обговорювало питання окружної бібліотеки, визначало суму, необхідну для заснування бібліотеки, обирало бібліотекаря [5, с. 127]. Саме бібліотеки єпархіального відомства стали місцем накопичення, популяризації та охорони пам'яток друку та письма. У багатьох парафіяльних бібліотеках зберігалися стародруки XVII-XVIII ст.

На сьогоднішній день нам відомі документи, які характеризують кількісний склад фондів парафіяльних бібліотек Могилівського повіту. Наведемо ці дані в таблиці №2 [3, арк. 84-89]:

Населений пункт	Рік створення бібліотеки	Кількість книг
Могилів (собор)	*	124
Могилів (Покровська церква)	*	70
Лядава	1857	108
Яришів	1857	51

Слобода Яришівська	1860	87
Брониця	1867	90
Біляни	1869	86
Лядава	*	28
Трачівка	*	30
Калитківці	1873	35
Івашківці	*	12
Малі Лучища	*	22
Млинівка	*	21
Плоска	*	13
Кричанівка	*	20
Сугаки	1862	31
Озаринці (Успенська церква)	1865	40
Озаринці (Богородицька церква)	1865	135
Садова	1869	97
Сказинці	*	33
Насеківка	1866	14
Плебанівка	1854	15
Слобода Шаргородська (Богородицька церква)	1857	42
Слобода Шаргородська (Троїцька церква)	*	87
Шаргород	1869	120
Хоменок	1863	48
Лозова	1800	80
Хренівка	1873	31
Володівці	*	51
Копайгород	1839	32
Кацмазів	1800	86
Каришків	1848	40
Калинівка	1840	46
Будне	1878	24
Долгівець	1878	4
Семенки	1864	120
Бар	1860	33
Барські Чемериси	1863	2
Польові Берлінці	1873	17
Долиняни	1865	30
Буцні	1870	10
Біличин	1870	11
Ялтушків Підлісний	1869	20
м. Ялтушків	1873	14
с. Ялтушків	1875	13

Михайлівці	1875	8
Мар'янівка	1876	7
Верхівка	1877	7
Теречки	1874	6
Комаринці	1876	6
Митки	1872	5
Супівка	1870	5
Миганівці	1878	4

* – час створення бібліотеки встановити не вдалося

Крім того ми маємо дані про окружні бібліотеки 1-го та 3-го округів, де на 1878 рік знаходилося 198 та 51 том відповідно [3, арк. 87, 89].

Таким чином, духовенство стало флагманом пам'яткоохоронного руху на території Могилівського повіту. Консисторія, Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет здійснювали охорону пам'яток архітектури, археології, некрополів, друку і письма. Ця робота дала змогу зберегти значний масив пам'яток. Досвід пам'яткоохоронної роботи духовенства ХІХ – початку ХХ ст. залишається актуальним і сьогодні, особливо форми обліку, популяризації пам'яток старовини.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп.1, спр. 669, 78 арк.
2. Там само, спр. 9126, 53 арк.
3. Там само, спр. 9949, 185 арк.
4. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 725, оп.1, спр. 66, 43 арк.
5. Айвазян О. Б. Бібліотеки освітянських закладів подільського єпархіального відомства другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. Б. Айвазян // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 123-136. – (Серія: «Бібліотекознавство. Книгознавство». – вип. 2).

6. Епархиальные распоряжения и известия // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1872. – 15 апр. (№8). – С. 203-204; 15 нояб. (№22). – С. 553; 1873. – 1 июня (№11). – С. 143-144; 15 июня (№12). – С. 159-160; 15 июля (№14). – С. 177; 15 авг. (№16). – С. 190; 1874. – 15 апр. (№8). – С. 178; 1 июня (№11). – С. 276; 15 сент. (№18). – С. 500-501; 1875. – 15 апр. (№8). – С. 157; 1 мая (№9). – С. 158; 1 июня (№11). – С. 185; 1 июля (№13). – С. 216; 15 июля (№14). – С. 234-235; 1 сент. (№17). – С. 316; 1876. – 1 февр. (№3). – С. 41-42; 1 июня (№11). – С. 249; 1 авг. (№15). – С. 340-341; 15 авг. (№16). – С. 366; 1 окт. (№19). – С. 415; 1877. – 1 апр. (№7). – С. 146; 15 мая (№10). – С. 191; 1 июня (№11). – С. 205-206; 15 июля (№14). – С. 235-236; 15 авг. (№16). – С. 284-285; 1 сент. (№17). – С. 307; 15 окт. (№20). – С. 380; 1878. – 15 июля (№14). – С. 182-183; 1 авг. (№15). – С. 202; 15 авг. (№16). – С. 220-221; 1 сент. (№17). – С. 252; 1879. – 15 марта (№6). – С. 84; 1 июня (№11). – С. 152; 1 июля (№13). – С. 171; 15 июля (№14). – С. 187; 1 окт. (№19). – С. 295-296; 1 нояб. (№21). – С. 312-313; 1882. – 22 июня (№25). – С. 302-303; 3 авг. (№30-31). – С. 367-368; 10 авг. (№32). – С. 390-391; 17 авг. (№33). – С. 406; 1883. – 29 янв. (№4). – С. 75.

7. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1903 год // Прибавление к ПЕВ. – 1904. – 10 апр. (№15). – С. 1-24.

8. Сецинский Е. И. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI Археологического Съезда в Киеве. – М., 1901. – Т. I. – С. 197-354.

9. Сецинский Е. И. Исчезающий тип деревянных церквей / Е. Сецинский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольск: Тип. С. П. Киржацкого, 1904. – Т. X. – С. 393-416.

10. Шилов Д. Н. Материалы к «Русскому провинциальному некрополю» по Подольской губернии / Д. Н. Шилов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. –

Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2008. – С. 204-219. – (Серія: «Бібліотекознавство. Книгознавство». – вип. 1).

11. Шилов Д. Н. Томский некрополь (по документам фонда великого князя Николая Михайловича в РГИА) / Д. Н. Шилов; Российская библиотечная ассоциация. – СПб.: Российская национальная библиотека, 2010. – 62 с.